

LUCIDA INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

BR. 40

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2011.

Jovana Ninković
Filozofski fakultet, Beograd

Identitet u nevolji: Odisej u očima drugih

Apstrakt: Odiseja na nekoliko mjesta skreće pažnju na Odisejevo ime i pripisuje mu gotovo paradigmatican karakter. Uz znamenja njegovog imena, rad ispituje kako se na identitet nevoljnog lugalice odražavaju uslovi u kojima je iskreno predstavljanje rizično ili nepoželjno.

Ključne riječi: Odiseja, Odisej, ὄνομα, πρόσωπον, τιμή, κλέος.

Abstract: The *Odyssey* draws attention to the name of Odysseus several times and attributes to it an almost paradigmatic character. Apart from examining the significance of his name, the paper also considers conditions in which genuine self-portrayal is risky or undesirable and the impact that these conditions have on the identity of an unwilling wanderer.

Key words: *Odyssey*, Odysseus, ὄνομα, πρόσωπον, τιμή, κλέος.

Zamislamo ono jedno oko Kiklopovo upereno na uljeze u uglu njegove pećine: „ὦ ξείνοι, τίνες ἐστέ;“. Nevolja u kojoj su se namjernici obreli, naposljetku je od glavnog među nesrećnicima izmamila odgovor Οὐτίς. U čuvenoj taktici, koja je Odiseju donijela pobjedu u sukobu s Polifemom, ali i lugalčke jade, može se prepoznati nagovještaj najozbiljnije nedaće s kojom će ga potucanje tuđinom suočiti: prikrivanja i opsežni preobražaji skopčani s iskušenjem poništavanja identiteta i opasnošću da nestane lišen pomena.

U(prkos) svjetlu raznorodnog i obilatog štiva o Odiseju, opstaju motivi koji se uporno otimaju potpunom razotkrivanju: dijelom nedorečeni, u cjelini neizrecivi. Među njima su i oni koji se razaznaju u načinu na koji se kralj Itake predstavlja drugima i načinu na koji ga drugi, suočeni s njim ili govorom o njemu, poimaju. U razmatranju tragova o identitetu nevoljnog lugalice, pažnja će biti usmjerena na pojedine kritične tačke lutanja.

Potrebno je najprije bliže odrediti pristup problemu identiteta u kontekstu Odisejeve po mnogo čemu protejske ličnosti. ARISTOTELOVA opaska o pjesništvu kao ozbiljnijem i više filozofskom od istoriografije, s razloga što prikazuje opšte a ne pojedinačno, dugo je tumačena kao preporuka

pjesnicima da obrađuju tipske karaktere, a ne pojedince, osobite ličnosti¹. Tako shvaćen iskaz podrazumijevao je koncepciju doslijednosti likova u smislu vjernosti jednoobraznom karakteru, obično svedenom na jednu istaknutu osobinu. Međutim, tumačenja Homerovog Ahila, često pretjerano pojednostavljena, pokazuju kako je kroz tu prizmu nemoguće sagledati njegovu ličnost koja nije konzistentna u svom gnijevu. Naprotiv, iako ga tvrda narav provodi kroz pakao srdžbe, Ahil traži izlaz i na kraju uspijeva da se tog pakla spasi. Taj slučaj nas upozorava da Homerovim portretima valja prići uvažavajući svu njihovu osobenost i slojevitost. Među onima koji se otimaju svakom shematskom poimanju prednjači Odisej, čija bogata i oprečna literarna recepcija svjedoči o inherentnoj neuhvatljivosti njegovog jedinstvenog karaktera. Otud se pitanje identiteta ovdje sagledava polazeći od ličnih karakteristika kojima Odisej i epski kontekst daju značaj, odnosno onih krupnih elemenata identiteta koji su drugi u stanju da zapaze i priznaju, a koji su, kako ističe Vernan (VERNANT 1999, 9)², duboko jedan od drugog zavisni: ime (ὄνομα), lik (πρόσωπον), čast (τιμή) i slava (κλέος). Svjesnima da suština mora izmaći svakoj apstraktnoj shemi, nije nam namjera da izloženo ponudimo kao formulu koja proizvodi krajnji rezultat, nego kao okno koje bi trebalo da omogući uvid u suštinu.

ὄνομα

Pjesnik u *Odiseji* hronološki polazi od vremena kada njegov junak tuguje kod nimfe Kalipso. Upoznajući nas u uvodnim stihovima s podvizima i teškom sudbom onoga o kome pjeva, ne otkriva nam ime svog glavnog junaka sve do 21. stiha, koji obećava da će se Odisej vratiti kući premda se

1) Navedeno mjesto kod ARISTOTELA (Poet. 1451b [5sq.]) i tradiciju krivog tumačenja u kontekstu mogućih antičkih paralela modernom konceptu individualnosti detaljno analizira Šmit (SCHMITT 2008). Prema njegovom mišljenju njemu Aristotelovo τὰ καθόλου podrazumijeva jedinstvo unutrašnjih stremjenja pojedinca, odnosno riječ je o interesovanju za opšte tendencije u ljudskom ponašanju za razliku od pojedinačnih akcija koje su oblikovane tom sklonošću. Odatle izvodi sledeći zaključak (str. 329): 'From this perspective, one can say that Aristotle defines the task of poetry as the representation of individuality: Poetry should focus – contrarily to reality, where whatever someone does is determined partly not by himself but also by external reasons – exclusively on actions of which the individual himself is, as Aristotle says (Nic. Eth. III 1, 3), the source and principle of his decisions.'

2) Vernan primjećuje da je „uslijed uske vezanosti imena (ὄνομα), lika (πρόσωπον), časti (τιμή) koja se nekome priznaje i slave (κλέος) koja ga prati, nemoguće izmijeniti jedan od elemenata bez uticaja na ostale“. Namjera nam je da u daljem izlaganju pažnju posvetimo samo pojedinim, za temu bitnim, problemskim čvorištima unutar tih elemenata, dok bi sistematski prikaz svakog od navedenih pojmova daleko premašio obim ovog rada.

time stradanja neće završiti. Neobično odlaganje imenovanja centralnog junaka³, koje je moralo biti još upadljivije u usmenom izvođenju i odsustvu naslova i podnaslova kojima današnja izdanja teksta oduzimaju pjesničkom manevru na značaju⁴, već s početka slovi o netipičnosti junaka i tajnovitoj ulozi njegovog imena. Nevolje, zadate i zadobijene, minule i one koje tek predstoje, prološka su identifikacija, prva i osnovna. Kako ep odmiče jasno je da pomen Kalipso (Καλυψώ) prije Odisejevog imena, nije samo obavještenje o mjestu boravka, nego još jedna odrednica o stanju koje *obavija* nevoljnika, iskazana kroz personifikaciju svega što καλύπτει ljude, tuge, sna, smrti, božanske sile⁵. Usamljenog junaka, koji nam je predstavljen epegegezom πολύτροπος, i tako praktično lišen imena i patronima, zatičemo nepokretnog, zatomljenog u šupljini pećine.

Kad Kalipso po Zevsovom nalogu dopusti Odiseju da otplovi, gnjevni Posejdon na njega sruči oluju, a boginja Leukoteja mu pomogne da ispliva na kopno. Tu, na ostrvu Sheriji, prvi put čujemo Odiseja kako govori o sebi. Nausikaju, kćerku feačkog kralja, i Atenu u liku mlade djevojke moli za pomoć kao stradalnik⁶, nevoljni stranac koji dolazi iz daleke zemlje⁷. Došavši na dvor kralja Alkinoja, pretposlednju stanicu na putu kući, premda se po svemu čini da je u društvu gostoljubivih i dobronamjernih ljudi, ostaje podjednako uzdržan i dugo pošto bude ugošćen⁸, odlaže da se predstavi. Nakon što se postarao da Odisej dobije da pojede i popije, te da se Zevsu Kseniju izlije žrtva, Alkinoj najavljuje sutrašnju gozbu, na kojoj će se u čast gosta okupiti sve starješine i opremiti ga za povratak u otadžbinu. Govor završava slutnjom o identitetu neznanca (7.200), za koga mu se čini da bi mogao biti i neki od besmrtnika. Odisej ga razuvjerava i svrstava sebe u napaćene smrtnike, ali predlaže da drugi put ispri-

3) Uporedi proemij *Ilijade* kao model gdje junački ep otvara ime, patronim (u *Odiseji* prvi put tek u 5.203), epegegeza.

4) U tom smislu je simptomatičan i engleski prevod iz 1919. godine, gdje A. T. MURRAY osjeća da mu nedostaje ime subjekta, pa ga prosto ubacuje na svoju ruku u 13. stih.

5) Za tumačenje glagola καλύπτω kod Homera, kao bitnog religijskog glagola, i konteksta koji ga prate videti DYER 1964.

6) 6.169: χαλεπὸν δέ με πένθος ἰκάνει.

7) 7.24-25: ἐγὼ ξείνος ταλαπείριος ἐνθάδ' ἰκάνω τηλόθεν ἐξ ἀπείρης γαίης.

8) Red je da se gost najprije počasti, pa onda upita za ime (tako se npr. Kiklop, koji je divljak, od početka prikazuje kao loš domaćin, jer goste najprije pita ko su), kako kod gostoljubivih Feačana i biva, ali ih Odisej dugo drži u neizvjesnosti i pošto su mu sa svoje strane ukazali najveću pažnju i povjerenje. Po pitanju rasprave o „iskvarenosti“ mjesta odnosno namjernoj modifikaciji tipične scene, mi stojimo na stanovištu da je odlaganje *namjerno* i da pritom uspijeva da ne ugrozi dobre običaje (v. WEBBER 1989), međutim, ne samo iz razloga „gomilanja iščekivanja“. Držimo da postoji jaka interferencija sa ostalim mjestima koja naš rad okuplja i tumači.

ča svoju sudbu. Zaintrigirana njegovom pojavom, kraljica Areta ga ipak zamoli da kaže ko je i odakle je (τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν; 7.239), na šta on uspije naći odgovor koji zapravo ništa konkretno ne otkriva, a omogućava da se skrene s teme. Sledećeg dana, Odisej se opet ogлуši o par indirektnih proziva⁹, sve dok mu se uveče Alkinoj nije po tom pitanju direktno obratio (8.550–555). Vidjevši da je Demodok ponovo izazvao suze stranca pjesmom o Ahejcima i nevoljama s Trojom, prekine pjevača i zamoli gosta da ne skriva više lukavim dosjetkama (νοήμασι κερδαλέοισιν)¹⁰ kako ga zovu otac i mati i „drugi štono žive u gradu i okolo grada“¹¹, jer u cijelom čovječanstvu niko nije bezimen (οὐ μὲν γάρ τις ἀνώνυμός), ni prvak ni rđa. Pohvalivši divan prijem, došliak se svečano predstavi (9.19–20):

εἴμ' Ὀδυσσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν
ἀνθρώποισι μέλω, καί μευ κλέος οὐρανὸν ἔκει.

„Ja sam Odisej, Laertov sin, što svima sam ljudima
po svom lukavstvu poznat, a slava mi do neba stiže.“

Na ovom mjestu čujemo po prvi put da se Odisej predstavlja svojim imenom. Zatim će uslijediti njegova pripovijest o događajima poslije pada Troje, o nevoljama koje su ga zadesile zbog jedne slične *objave imena* (9.502–5):

Κύκλωψ, αἶ κέν τίς σε καταθνητῶν ἀνθρώπων
ὀφθαλμοῦ εἴρηται ἀεικέλιν ἄλαωτύν,
φάσθαι Ὀδυσσῆα πτολιπόρθητον ἐξαλαῶσαι,
υἱὸν Λαέρτεω, Ἰθάκῃ ἐνὶ οἴκῳ ἔχοντα.

„Kiklope, ako te kogod od smrtnih upita ljudi
Ko ti je kriv što tako sramotno izgubi oko,
Kaži da ti njega Odisej rušigrad izbi,
Sin Laerta junaka što dvore na Itaci ima!“

9) Alkinoj ističe da još ne zna otkud dolazi stranac koji mu je dolutao na dvore (8.29), Eurijal ga sumnjiči da je čovjek nejunačkog i prizemnog zanata (8.161–164).

10) Sugerše se da je to očigledno dosad činio, otud Alkinoj osjeća potrebu da učtivo istakne da je najbolje da sad otvoreno („fino“) kaže (8.548–549): τῷ νῦν μηδὲ σὺ κεῦθε νοήμασι κερδαλέοισιν ὅτι κέ σ' εἴρωμαι: φάσθαι δέ σε κάλλιον ἔστιν.

11) Navodi na srpskom dati su u prevodu Miloša Đurića (Beograd 1968).

Moglo bi se reći da „odiseja“, odnosno lutanje na stradanje osuđenog putnika-povratnika, počinje upravo njegovim navedenim predstavljanjem, izborom da u datoj situaciji sam sebe *imenuje*. Od tada Odiseja zemljotresac Posejdon „neće da ubije, al’ ga od rodne odbija grude“¹². Da se idući tim tragom može donekle stići, upućuje i sam ep, koji na nekoliko mjesta skreće pažnju na Odisejevo ime, odnosno na značenje koje ono sobom nosi¹³. Tako nam se kaže da mu je ime nadjenao deda Autolik, čiji su sumnjivi talenti nadaleko poznati i koji je, kako čitamo iz objašnjenja upućenom zetu i kćerki, odlučio da putem imena preda unuku neku vrstu porodičnog znamenja (19.407–9):

πολλοῖσιν γὰρ ἐγὼ γε ὀδυσσάμενος τόδ’ ἱκάνω,
ἀνδράσιν ἢ δὲ γυναιξὶν ἀνὰ χθόνα πουλυβότειραν·
τῷ δ’ Ὀδυσσεὺς ὄνομ’ ἔστω ἐπώνυμον...¹⁴

„*srdeći se* (ὀδυσσάμενος) ja na mnoge ljude i žene
na mnogohranoj zemlji dolazim amo, i zato
neka se dete *Srđa* (Ὀδυσσεύς) zove...”

Prevodi ovih stihova često daju rješenja bliska navedenom ĐURIĆEVOM, s tim da se ὀδυσσάμενος negdje shvata kao pasiv, *na koga su se ljutili / koga su prezirali mnogi*¹⁵. Shvatanje ključnog participa sporno je već u antici. Izbor između aktivnog i pasivnog čitanja nije potpun, niti su time sve opcije iscrpljene.¹⁶ Pasiv koji se izdvojio iz indoevropskog medija nije čvrsta kategorija u ranom grčkom. Medij je osobito često stanje za *verba affectuum*

12) 1.74–75: ἐκ τοῦ δὴ Ὀδυσῆα Ποσειδάων ἐνοσίχθων / οὐ τι κατακτείνει, πλάζει δ’ ἀπὸ πατρίδος αἰῆς.

13) Npr. 1.59–62: ...οὐ νύ τ’ Ὀδυσσεὺς / Ἀργείων παρὰ νηυσὶ χαρίζετο ἱερὰ ῥέζων / Τροίῃ ἐν εὐρείῃ; τί νύ οἱ τόσον ὠδύσαο, Ζεῦ; „zar nije kraj agrivskih lada / tebi ugađo Odisej na prostranom trojanskom polju / prinoseć žrtve? Ta šta si na njega gnevan toliko?“. 5.423, Odisej govori: οἶδα γὰρ, ὥς μοι ὀδύσσεται κλυτὸς ἐννοσίγαιος. „Znam kako se ljuti na mene zemljotresac slavni.“; 5.339–340, Leukoteja Odiseju: κάμμορε, τίπτε τοι ὦδε Ποσειδάων ἐνοσίχθων / ὠδύσατ’ ἐκπάγλως, ὅτι τοι κακὰ πολλὰ φυτεύει; „Jadniče, zašto se na te Posidon zemljotresac / razgnevio ljuto i mnoge ti priprema jade?“. Vidjeti AUSTIN 1972, str. 2, za autore koji su se ispitivali mogućnost naknadne orfičke etimologizacije i FRISK II 1960, BEEKS 2009, str. 194 i dalje, za raspravu o stvarnoj etimologiji imena, te PERADOTTO 1990, str. 163 i dalje, za pokušaj uspostavljanja smisaone veze između pretpostavljene stvarne i „homerske“ etimologije.

14) Praksa davanja imena po atributu ili raspoloženju roditelja, čak kada su oni i negativni, nije ni neobična ni rijetka, za literaturu i primere vidjeti Peradotto 1990.

15) Up. DAMM 1824: *venio huc invisus multis*, μισηθείς.

16) U vezi sa istorijom rasprave vidjeti STANFORD 1952, PERADOTTO 1990, str. 130 i dalje. Homerova etimologizacija i poigravanja s Odisejevim imenom tema su često citirana publikacije: RANK,

kod kojih nije uvijek izvjesno da li je subjekt izvor emocije ili je ona usmjerena ka njemu. Peradoto (PERADOTTO 1990, 132) podvlači da je po svoj prilici naša navika mišljenje u kategorijama aktiva i pasiva, odnosno onog koji vrši ili trpi radnju, odgovorna za prokrustovsku perspektivu koja iskrivljuje pogled na problem. On tumači slučaj kao svojevrsnu emanaciju starog medija, koji se tiče radnje koja *obuhvata* lica. To znači da glagoli emocionalnih stanja nisu nužno podrazumijevali predstavu o usmjerenju ili uzajamnosti osjećanja, već poimanje takve radnje kao sveprožimajuće, pri čemu su kategorije subjekta i objekta irelevantne.

Što se značenja tiče, obično se ne pravi spor oko toga da li ono podrazumijeva gnijev ili mržnju, jer se na njih gleda bezmalo kao na izraz istog osjećanja, samo što je mržnja hronični a gnijev njegov violentniji i kratkoročniji vid (STANFORD 1952, 209). No čini se da Dimokova (DIMOCK 1952) rasprava i tumačenje Odisejevog imena koje iz nje proizilazi nude potpuno rješenje od uobičajenih ili bar daju prave putokaze za njega. Glagol (*ὀδύσσομαι ili *ὀδυίωμαι), koji ovdje opisuje Autolikov odnos sa ljudima, izveden je od imenice *ὀδ-υ-ς (up. lat. *odium*; FRISK 1960, 351), pa bi mu osnovno značenje bilo *srditi se, mrziti*¹⁷. Budući da se radi o Hermesovom štićeniku, nema sumnje da je on proizveo mnogo mržnje i gnijeva krećući se među ljudima, no to nije jedini rukavac u koji se na tom semantičkom toku može dospjeti. Kako nas Dimok opominje, prenebregava se bitna komponenta koju sugerše ukupni kontekst epa. Riječ je o prevarantu koji je nužno mnoge ojadio, čiji zanat po svojoj prirodi zadaje *bol* ljudima i proizvodi *nesreću*. Otud bi *Man of hate* (STANFORD 1952, 211) u datom kontekstu prije bio *Man of pain* (DIMOCK 1989, 26). Tome u prilog Dimok ističe ὀδύνη (*bol*) i ὀδίνω (*porađati, mučiti se*), koji su fonetski bliski i djeluju na srodnom semantičkom polju, a opisuju posljedice¹⁸ Odisejevih akcija paradigmatičnih za njegov cjelokupni uticaj na okolinu. Mi bismo dodali i to da tamo gdje se u *Odiseji* javlja *ὀδύσσομαι neposredni kontekst uvijek podrazumijeva djelovanje koje nanosi štetu i *bol*¹⁹. Još bitnija je činjenica

Louis Philippe, *Etymologiseering en verwandte Verschijnselen bij Homerus*, Assen 1951, koja je nama nažalost ostala nedostupna.

17) LIDDELL-SCOTT-JONES 1996: *to be wroth against, hate*; DAMM 1824: *succenseo, invideo, cum dolore aliquo intueor alium*. DAMM bilježi da upotreba glagola mjestimično nosi asocijaciju na ὀδύνη.

18) 1.242 (Telemah se žali): οἴχετ' ἄιστος ἄπυστος, ἐμοὶ δ' ὀδύνας τε γόους τε; 9.415: Κύκλωψ δὲ στενάχων τε καὶ ὀδίνων ὀδύνῃσι, opet Kiklop malo niže, 441: ὀδύνῃσι κακῇσι τειρόμενος.

19) Vidjeti fusnotu 13. Up. i upotrebu u *Ilijadi*, 6.139–140: „...Al' blaženi bogovi gnjevom planuše (ὀδυσαίντο) nanjga, / te Kronov sin ga učini slepcem...“ , te 8.36–37: „tek Argejcima daćemo savet u njihovu korist / da ne izginu svi dok na njih se gnjeviš toliko (ὥς μὴ πάντες ὀλωνται ὀδυσσαμένοιο τεοῖο)“. Ovdje treba pomenuti i jedno osobito tumačenje *Odiseje*, koje upravo navedene slučajeve

da su i njegovi najbliži *obuhvaćeni odisejstvom*, što u njima ne budi gnijev i mržnju, nego im donosi upravo nesreću i bol. U svjetlu ovih postavki, srž navedenih stihova – *budući da sam ja ὀδυσάμενος, onda neka se dijete zove Ὀδυσεὺς* – odaziva se neodoljivoj čari rasplitanja imanentnih poetskih čvorova i upućuje na to da je u pitanju epizoda od suštinskog značaja za razumijevanje *Odiseje*.²⁰

Bliže posmatrajući Odisejev životni put i imajući na umu izloženu Autolikovu motivaciju za izbor imena, Dimok ubjedljivo zagovara da *Srđu* zapravo treba shvatiti kao *Nevolju (Trouble)*, i to u dvojakom smislu, i aktivnom i pasivnom. On je i onaj koji je donosi drugima i onaj koji u nju zapada – nevoljnik kome je dodijeljena. Stvar bi se, međutim, mogla razumjeti i na tragu Peradotove *Man in the middle voice* konstrukcije kao sveprožimajuća, sveobuhvatana nevolja. Nalik na izvorište nesrećnog vrtloga, poguban je za svakog ko se nađe u njegovoj blizini, dok on sam, budući u središtu, opstaje. O efektu koji ime treba da pobudi zanimljivo svjedoče i stihovi 1.48–62, kada Atena opisuje Odisejevu nesreću učestalo posežući za riječima imenu srodnog *mrkog* tona: *δυσμῶρ, δύστηνον, ὀδυρόμενον, ὠδύσαο*, koje se i kasnije upotrebljavaju poglavito za *Odisēja*.²¹ Obris koji daje priča o nominalnom amblemu poteklom od Autolika, dobija jasnoću i punoću mnogim takvim potezima stihova rasutih po čitavom literarnom tkivu epa. Posmatrano u ukupnom kontekstu njegovog životnog toka i sudbine onih koji se s njim sreću i život dijele, *Odisejevo* ime nedvojbeno evocira nesreću²².

uzima za oslonac. Budući da je, osim u Autolikovom slučaju, riječ o gnijevu Olimpljana, CLAY (1983, str. 59 i dalje) prevodi ὀδυσάμενος (19.407) sa „curse“. Takav predlog ne teži da odrazi punu (i neprevodivu) višeznačnost tu upotrebljenog participa, ali nastoji da istakne, prema autorovom mišljenju, centralni motiv epa. Naime, Autolik pojmljen kao „prokletstvo“ za mnoge koji hodaju zemljom ukazuje na religijski aspekt Odisejevog imena, koji se tiče božanske srdžbe. Tumačeći odnos junaka i bogova u svjetlu μῆνις, koja primarno označava ljute reakcije božanstava, Klej zaključuje da *menis* nastaje u slučajevima kada je granica između bogova i ljudi ugrožena, i tvrdi da „Ahilova μῆνις i implikacije Odisejevog imena upućuju na činjenicu da je gnijev ključna arena obe poeme.“

20) Značajan odnos između epa i imena njegovog glavnog junaka postoji i u *Ilijadi*. NAGY 1979 (Ch5: §1 sqq.) potkrepljuje Palmerovu (Leonard PALMER) etimološku rekonstrukciju po kojoj je *Akhil(l)éus* (*Αχί-λαφος) „onaj koji donosi *akhos lāwos*-u“ [„he whose *lāwos* has *akhos*, he whose host of fighting men has grief“] analizom tih i srodnih termina, koji se javljaju u epu i stoje u relaciji s Ahilovim likom. Odatle je moguće zaključiti da ime odražava suštinu epske teme. *Akhos*, kako navodi Nađ, ukazuje na *le transfert du mal*: Ahilovo ἄχος vodi do Ahilove μῆνις, koja ima za posljedicu ἄχος Ahajaca. Dakle, kod oba čuvena junaka već i samo ime upućuje na bol i stradanje, koje ne pogađaju samo njih lično.

21) Vidjeti DE JONG 2004, 14.

22) Tako razriješen, slučaj podsjeća na ime (i sudbinu) Njegoševog Mrđena Nesretnikovića (*Žitije Mrđena Nesretnikovića njim samijem spisano*, 1837) čija su „sobitija“ sva sastavljena od „jada i stradanja“. Od kako se rodio nije se „nesretnik“ ni na jednom mjestu bez nevolje obreo, međutim

Vidjeli smo da je u podtekstu imena *Odisej* glagol koji podrazumijeva značenje *negativnog dejstva* u subjektivnom i objektivnom domenu, odnosno duševno i fizičko stradanje. S takvom dvojnošću se mora računati i u opisima Odiseja-stradalnika, čiju snagu uporno iskušavaju i putene i duhovne opasnosti. Paradigmatična je čuvena postavka stiha 1.4: *πολλὰ δ' ὅ γ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν* („i *mnoge* na moru *muke* u svojem premući srcu“), gdje *muke* odjekuju i olujama na moru i olujama u duši. Polisemičnost pojedinih mjesta u *Odiseji* nerijetko asocira na dvoličnost samog jezika kojim se opisuje njen glavni junak, predmet molitvi i kletvi (*πολύαρητος*), onaj koji donosi nesreću i koji je njome pogođen (*ὀδυσσάμενος*), koji se posvuda potuca i koji se svemu dovija (*πολύτροπος*²³), ljudima po lukavstvu poznat i svim ljudima zbog lukavstva briga (*πᾶσι δόλοισιν ἀνθρώποισι μέλω*). Prisutstvo dvosmislenosti ne ukazuje na jednu nedokučivu istinu o Odiseju, nego na nedokučivo oprečnu prirodu te istine, na samosvojnu herojsku drugost. Za njega ne važi jedno ili drugo, za njega važi i jedno i drugo. Tako epegezeza koja je istaknuta prije i namjesto imena, „postiče upravo suprotno od imena, jer umjesto da pripíše nosiocu, kao što bi to ime učinilo, određeno mjesto unutar društvene matrice ili mu zapečati sudbinu narativom sadržanim u imenu, ona sugerše polimorfizam, mutabilitet, pluralitet, varijabilnost, promjenu, prelazak granica, nošenje maski, preuzimanje višestrukih uloga“ (PERADOTTO 1990, 116).

Posljedice *odisejstva* sreću se i u duševnoj i u fizičkoj sferi, bilo da sam Odisej strada ili je on ishodište stradanja, patnje i bola: od drugova koji uz njega gube život, preko Telemaha, Penelope, Eumeja, Laerta, koji zbog njega muku muče u ponižavajućoj situaciji, majke koja je od tuge presvisla i Feačana, koje je zavadio s Posejdom i odučio od beskrajne srdačnosti, do Kikonaca, Kiklopa, sluškinja i prosaca, s kojima se, s manje ili više po-

on, koga „nesreća svuda čera“ jeste „takvoga jakoga složenija“ da uvijek nekako uspije da se od „pogibi spase“, za razliku od onih koji ga okružuju. Oba *Nesretnikovića* dijele sličan doživljaj sopstvene nejenjavajuće nesreće, koja ih je nesnosno namučila, a opet mogu biti sigurni da joj još ni „repa nisu vidjeli“. Oba *politroposa* i protivno sopstvenim očekivanjima iznalaze u sebi dovrtljivosti za izbavljenje ili bar stepen izdržljivosti potreban da otrpe nevolju dok ih neki slučaj ili Bog ne izbavi. Oba *Odiseja* su nevoljni putnici koje gdječad dočeka i kakav ugodni predah i oba pokazuju spremnost, koja se nekako odvajkada doživljavala problematičnom (v. fusnotu 39), da identitet upodobe trenutnim okolnostima. Prema jednom od ova dva *Mrđena*, slavna vaspitanika prevarne sreće i hitrokrile nesreće, matični kontekst je nemilosrdniji, ali mi se namjerno na to ne obaziremo i čitamo ih u širem i užem kontekstu kobi i imena, problematičnog *nomena* i još problematičnijeg *omena*.

23) Vidjeti Pucci, Pietro, *The song of the sirens: essays on Homer*, Oxford 1997, str. 11 i dalje, za raspravu o slojevitoj konotaciji pridjeva (i naročito interesantan aspekt koji se tiče Hermesovog i Autolikovog gospodarenja riječima, str. 26).

voda, svirepo obračunao. Simptomatično je i njegovo inicijacijsko izlaganje opasnosti u liku golemog vepra koji mu je, zubima iskidavši „mnogo mesa“, ostavio nad kolenom trajni ožiljak, onaj po kojem će ga Eurikleja prepoznati. Dakle, bilo da se sam predstavlja ili se nenamjerno oda drugima, putem ožiljaka, suza, pripovijesti, stvarnih i izmišljenih, ili jednostavno putem imena, identifikacija je u Odisejevom slučaju uvijek neki biljeg nedaće. No, *odisejstvo* biva ponajviše izazvano situacijom, ne djeluje ukorijenjeno u ličnom opredjeljenju Odiseja koliko u predodređenju. Otud ime u njegovom slučaju nije u toj mjeri obilježje karaktera, koliko sudbine kroz koju se provlači uvijek jedna ista mračna (odisejska) fuga.

Nju možemo pratiti i u njegovim lažnim identitetima, kojima se služi po povratku na Itaku.²⁴ Bilo da je s Krita junak koji je ubio Idomenejevog sina da mu ovaj ne bi oteo veliki plijen ugrabljen iz Troje (pred Atenom), sin tamošnjeg kralja i inoče (pred Eumejem) ili Eton dugo od doma na Kritu odvojen (pred Penelopom), uvijek je osuđen na teško lutanje, samotnjačke muke i oluju. Atena ne griješi kad mu spočitava kovarstvo kao instinkt, nezaustavljivi poriv. U prirodi je takvog prepredenog ponašanja, koje polazi od svijesti da sve može uzeti neočekivan pravac, stalna pripravnost na laž. No unatoč svim obrazinama kojima se služi, čini se da je podtekst njegovih obmanjujućih priča duboko vezan za lično i doživljeno. Možda je najbolja ilustracija *laži istini sličnih* (ψεύδεα πολλὰ λέγων ἐτύμοισιν ὁμοῖα) susret Odiseja sa starim Laertom. Ocu se predstavlja kao Eperit iz Alibanta, sin Afidanta, unuk Polipemona (24.304–306). Izmišljeni identitet sklopljen od razdora, sukoba, nesreće, svireposti, bola i stradanja nije samo blizak stvarnom. Moglo bi se reći da su Ἐπῆριτος, Ἀλύβας (ἀλάομαι), Ἀφείδας, Πολυπήμων immanentni narativu sadržanom u participu ὀδυσσάμενος, da su obuhvaćeni imenom Odisej. To ime je ona konstanta koja iskri u svoj njegovoj mnogolikosti, te se ukazuje tek sekundarno i, shodno tome, s razlogom prikriva.

Πρόσωπον καὶ τιμή

Izložili smo da poslije dužeg ili bar neobičnog oklijevanja Odisej otkriva svoje ime, a s njim i svoju trojansku prošlost za koju je utvrdio, kroz De-

24) Motiv „junaka na svadbi svoje žene“ podrazumijeva da junak ne otkriva svoj identitet do raspleta. No taj postupak naš rad posmatra u relaciji sa drugim prerušavanjima i pritajama u *Odiseji* (među kojima je i lažno predstavljanje Laertu poslije raspleta), u svjetlu osobina ovog konkretnog junaka.

modokovu pjesmu, da je Feačanima poznata. Zatim pripovijeda²⁵ o sopstvenoj sudbini od odlaska iz Troje do dolaska domaćinu, stvarajući u tom postupku smišljenu predstavu o sebi. Nije presudan samo sadržaj njegove pripovijesti, nego i način na koji je prenosi, tren koji bira i posljedično dojam koji ostavlja. Pored izgrađivanja slike o sebi u očima drugih i slike o drugima, koja obrazlaže, zapravo opravdava, njegove postupke u odnosu prema njima, on ima za cilj i da pobije već izrečene sudove prisutnih Feačana o njemu. Riječ je zapravo o trudu da zadobije τιμή – adekvatnu čast, poštovanje, status, priznanje. To je po definiciji vid društvenog uvažavanja koji presudno zavisi od percepcije drugih. Tako ARISTOTEL (Nic. Eth. I 5, 23–24) stavlja ἀρετή ispred τιμή, jer ova druga „više zavisi od onih koji je dodjeljuju nego od onog kome je dodijeljena“. Homerov izraz je u tom pogledu naročito indikativan: ἔμμορε (μείρομαι) τιμῆς. To priznanje se iskazuje i konkretnim udjelom u dobrima, ali Ahil, kome Agamemnon uzima ratni plijen, nije prosto oštećen umanjivanjem *dobara*, njegovo mjesto u društvu je tim osporeno, on biva lišen statusa srazmjernog njegovoj vrlini i shodno tome mučen pitanjem znaju li oni *ko je on*. Uniženi ugled, nepriznavanje njegove veličine odnosno neadekvatno odmjerenje njega kao junaka, direktno ugrožava njegov identitet zavisen od toga kako ga *drugi vide*. Adekvatno društveno priznanje (τιμή) preduslov je za adekvatno čuvenje (κλέος), vječno ogledalo zadobijenog herojskog identiteta. Kada se Ahil obraća majci s molbom da njegova narušena τιμή bude vaspostavljena (*Ilijada* 1.352–356), on se nada obnovi sopstvene okrnjene slike u očima drugih. Srodno tome, Odisej koji stiže poslije svega što je pregrmio „nagrđen“ kod Feačana, poslije dugo vremena dobija priliku da se predstavi i ogleda u očima drugih koji, kako pokazuje pjevač za sofrom, pripadaju njegovom kulturnom kontekstu.

Ep podrazumijeva jaku spregu između unutrašnjih i spoljašnjih atributa ličnosti, uslijed koje se preobražaji jednih odražavaju na druge. Odi-sejevo umijeće s riječima ima osobit uticaj na način na koji ga drugi vide i poimaju. Riječima je u stanju da modeluje odnos okoline prema sebi ona-

25) Nastojanja da se prepoznaju intencije Odiseja kao lika, oslušnu osobeni unutrašnji podstreci i isprate osobine pripovjedanja u prvom licu različite od Pjesnikovog, dobila su snažan oslonac u naratološkim istraživanjima na tekstu *Odiseje* u potrazi za izrazima i konceptom individualnosti u epici i drugoj ranoj književnosti. Često je mišljenje da rana književnost udomljava izrazito tip-ske ličnosti jednostavnog karaktera i svedenog psihološkog ustrojstva, koje se u cjelokupnosti da odgonetnuti iz objektivnog sloja, odnosno proizvedenih riječi i djela, iza kojih se, prema takom shvatanju, ne krije nikakvo unutrašnje previranje ili dublji lični doživljaj, mimo kojih ništa i ne postoji. Za ubjedljiva opovrgavanja, kojima odjekuje i naš rad, vidjeti npr. SCHMITT 2008 ili DE JONG 1994 o fokalizaciji u *Odiseji*.

ko kako mu odgovara i u situacijama gdje nema ni ruha ni imena, gdje dakle ništa ne govori za njega osim njega samog. Kad sreće Nausikaju i s njom „buljuk lepokosih moma“, pred njih izlazi k'o planinski lav (λέων ὀρεσίτροφος), bezmalo posve nag, nagrđen solju i muljem, zastrašujuće pojave (σμερδαλέος). Kiklop je opisan kao planinski lav kad proždire Odisejevog saborca, a σμερδαλέος je epitet koji će na primjer kasnije ponijeti i Skila. Nausikajina pratnja se razbježala pred takvom pretećom pojavom, a ona je samo zahvaljujući Ateni smogla snage da ga čuje. No to je u Odisejevom slučaju sasvim dovoljan uslov da bi nadjačao negativan utisak koji je likom ostavio. Ona će saslušavši ga zaključiti da *ne liči* (ἔοικας) na opaka (κακῶ) ni nerazumna (ἄφρονι) čovjeka i obećati mu svaku pomoć koja do nje stoji. Iako je tako izdejstvovani utisak dovoljan da se Odisej nađe u milosti, on ipak nije srazmjeran onom koji bi jedan kralj trebalo da ostavi. Pošto su mu trepetljive mome obezbjedile ruho i ulje da se okupa, Atena je intervenisala „ko kujundžija vešt kad zlatom *obliva* (περιχέυεται) srebro“ i učinila da se ukaže (εἰσιδέειν) višim (μείζονά) i punijeg stasa (πάσσονα), te mu lice uokvirila raskošnim uvojcima. Uspješnost transformacije oslikava reakcija kraljevine, koja se zanesena Odisejevom pojavom obraća dvorkinjama riječima: „Prije mi se činio nedoličan (ἀεικέλιος), sad liči (ἔοικας) na bogove, koji širokim nebom vladaju.“ Od ἀεικέλιος, preobrazio se u prizor koji sjaji od ljepote i dostojanstva (κάλλει καὶ χάρισι στίλβων), poglavito zahvaljujući boginji koja ga je *oblila* milinom po glavi i plećima (κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις). Za percepciju i sagledavanje *drugog* naročito su zanimljive pojedine osobenosti u intervencijama Atene. Na Sheriji, prije nego što je Odisej ušao u grad, boginja ga je pokrila gustom maglom (πολλὴν ἡέρα χεῦε), hoteći da ga na putu do dvora zaštititi od ljubopitljivih pogleda Feačana. Značajno je, međutim, da u stihovima koji slijede, Atena, prateći svog štićenika u liku mlade djevojke, napominje, opet iz brige da bi koji Feačanin mogao biti sumnjičav prema strancu, da *ne gleda u pravcu nekog od ljudi* (μηδέ τιν' ἀνθρώπων προτιόσσεο μηδ' ἐρέεινε, 7.31). Dakle, iako je obavijen maglom, treba da se čuva da ne gleda put *drugih*, što sugeriše da postoji reciprocitet između vidjeti i biti viđen, koji ne ukida ni božanska maglina (θέσφατος ἀήρ, 7.143). Još jednu nadogradnju, odnosno uljepšavanje Odiseja, boginja će preduzeti pred feačku skupštinu (8.18–23) i učiniti ga *na oko višim i krupnijim* (μιν μακρότερον καὶ πάσσονα θῆκεν ἰδέσθαι). Ovoga puta je potrebno da zadivi sve Feačane, ne samo Nausikaju i dvorkinje, i zadobije opšte poštovanje. Međutim, Odisej ne progovora ni na zboru, ni kasnije za sofrom, pa

ostavlja prostora za nagađanje i podozrijevanje. Kad ga feački mladići nastoje izazvati na nadmetanje i jedan od njih optuži da je prije trgovcu nego borcu sličan (8.159–164), Odisej izazvan uvredom pristaje da se dokaže u igrama. Taj slučaj pokazuje da je on pojmljen kao osoba krajnje dubioznog identiteta. Itaćanin je svjestan da i pored sve Atenine intervencije, junaka u njemu ne odražava njegov spoljašnji lik. On sebe prepoznaje među onima neznatnim u licu kojima je bog podario sjajnu riječ (8.169–173) i strpljivo iščekuje tren u kome se sustiču njegovo samopouzdanje i blagonaklona pažnja publike da se *iskaže*. Pred tuđim pogledima potrebna mu je zaštita sve dok ne zabaci logosu²⁶ mrežu put njih, od tog momenta može se računati da je na sigurnom.

U izlaganju kod Feačana, Odisej s pažnjom obrađuje događaje koji treba da odgovore na izrečene negativne ili potencijalno problematične sudove drugih o njemu samom. On nastupa kao kovač svoje slave. Nastoji da svoje postupke predstavi u odgovarajućem svjetlu, nadograđujući time sopstveni lik ništa manje uspješno nego što to čini božanska intervencija. Ujedno je to i prva prilika Odiseja-lutalice da govori o sebi istinito ili bar onako kako vjeruje da stoji. Alternacije u njegovoj pojavi nisu bezazlene. Svjedoče o sadejstvu i dubokoj međusobnoj zavisnosti imena, glasa koji nekog prati, recepcije njegove fizičke pojave i poštovanja koje uspije zadobiti. Ime kojim se naposljetku predstavlja (za koje su vezani poznati podvizi) i doživljaji koje promišljeno prepričava bitno utiču na percepciju Feačana, a status bi mu zasigurno bio narušen da njegova pojava i izloženi događaji nisu prošli „finu obradu“. Predstava o sebi, koju Odisej želi da izgradi u očima Feačana, iziskuje kako njegove sopstvene napore tako i Atenine hefestovske vještine. Nužnost, priroda i opseg takvih zahvata nagovještavaju da je na Sheriju dospio suštinski ugrožen.

Κλέος

Odisej-pripovjedač ima veliku ulogu u konstituisanju, odnosno u obnavljanju i osnaživanju cjelokupnog Odisejevog identiteta. On se kod Feačana unekoliko doziva nazad sebi i od jednog momenta na Sheriji više nije podozriva persona nego čuveni junak, koji ne bježi od vlastitog imena. Bez bojazni obznanjuje pretke i otadžbinu, slavi sopstvene podvige i otkriva vještinu. Sve to nije bio jednako slobodan da čini tokom lutanja, sve to

26) Λόγος se pojavljuje u *Odiseji* jednom i to tamo gdje *riječima* treba općiniti objekat (1.56–57: Λόγοισιν θέλει).

nije mogao prosto s ponosom da iznosi nego je morao sa budnim oprezom da štiti. Između ništavila slatkih plodova lotosa (λωτοῖο μελιηδέα καρπὸν), nastupanja kao Nikogović (Νῆπις) kod Kiklopa, časti koju mu isprva susretljivi Eol najzad odriče, Kirkinih hudih trava preobražaja (κακὰ φάρμακα), tužnih utvara adskih (εἰδωλον), jezivih morskih nemanj (Sirena, Skile, Haribde), nepovjerenja i propasti pratilaca, iščeznuća u skrovištu Kalipse²⁷, prostire se morsko bespuće. To je prostor *odiseje* u kome je putnik prinuđen da se prilagođava do tada neznanim okolnostima, suočavajući se pritom i sa iskušenjem odricanja od sebe, od svega što je do tada držao za vrijedno, pa i sa mogućnošću da se tome više ne može vratiti čak ni u sjećanjima. Čuvši kako pjevaju o njemu za sofrom kod Feačana, čini mu se da je konačno izvan opasnosti, da se vratio na sigurno, među one koji su u stanju da sve što je proživio *cijene* kako priliči i o tome prošire glas.

Odlaganje povratka ne završava se na toj tački u potpunosti, jer na njega još uvijek čeka Itaka koja ne označava samo geografski već i suštinski povratak Odiseja samom sebi. Pjesma i predstavljanje kod Feačana funkcionišu kao prolog velikom događaju osvajanja identiteta. Samo se u takvom bezazlenom društvu „od svih ljudi daleko, u veoma hučnome moru“, koje živi kalipsinskim životom, kojeg se Odisej odrekao, mogao kao proba objaviti povratak kralja. No istina je da kralj mora još odgoditi povratak i preuzeti novu obrazinu, toliko različitu od kraljevske koliko blisku ovome osobitom kralju. Motiv objave među Feačanima odražava potrebu da ga neko prepozna za ono što sam vjeruje da jeste, a toliko dugo nije smio biti ili nije bilo prostora da za to dobije potvrdu. U uslovima koji ne dopuštaju da se vidi odraz (u poimanju drugih) sopstvenog lika, osim iskrivljen i prerušen, čovjek je u opasnosti od zaborava ništa manjoj od one kojom prijete lotosi ili život od života skriven u društvu besmrtnih nimfe. To što su ga ovdje oslovlili imenom, kao uglednog kralja i dokazanog junaka, znači da se oglednuo u njihovim očima i vidio ono što je želio da vidi, za šta je vrijedilo trpiti i dovijati se. Od tri Demodokove pjesme,

27) Strukturalistički pristup ukazao je na opoziciju Kirke, kod koje bi se Odisej sveo na životinjsko postojanje, i Kalipse, s kojom bi zadobio besmrtnost bogova, kao odraz polariteta bogova i životinja između kojih se na pola puta nalazi čovjek (za literaturu vidjeti: John Peradotto, 'Contemporary Theory', in Margalit Finkelberg (ed.), *The Homer Encyclopedia*, Oxford 2011; <http://www.acsu.buffalo.edu/~peradott/Contemporary%20Theory.pdf>). U slučaju Odiseja tu čovječnost zastupa Penelopa, a oprečni preobražaji kojima se nije priklonio pokazuju ne samo da nije riječ o ma kakvom opstanku, nego da nije smisao ni u ma kakvoj pobjedi nad smrću. Bitan je kontekst kome pripada i koji ga određuje, bitan je identitet.

dvije pjevaju o Odiseju pod Trojom²⁸, a drugu je sam zahtijevao. Prilika da posvjedoči sopstveno κλέος prilika je da se uvjeri da mu *pominju* ime i slave podvige, da je opstao u pjesmi. *Drugi* je *ogledalo* koje mu dozvoljava da vidi da kao Odisej postoji²⁹. Dok je moguće da se on predstavi lažno, da ga drugi pojme pogrešno, nije moguće (u kontekstu *kleosa*) da on *jeste* ono što drugi ne potvrđuju da *jeste*, što se ne može odraziti. *Drugi* je jedina istinska potvrda u svijetu u kome je borba protiv konačne smrti bitka protiv zaborava, bitka da pojedinac bude prepoznat od *drugih* kao dovoljno izuzetan da bi ga oteli zaboravu. O (bes)konačnom ishodu presuđuju *drugi*.

Obodren i osnažen prizorom u ogledalu, oživljenom slikom onog Odiseja za koga se bori, bio je spreman za još jedno stavljanje ratničkih boja, za nove rite i staračku kožu, bez straha da će ga grdoba u koju će ga Atena preobraziti (13.397–403)³⁰ i progutati. ДИМОК (ДИМОК 1952) svoju raspravu o Odisejevom imenu i značenju koje u njega spjev učitava, započinje konstatacijom da je na izvjestan način problem čitave Odiseje zapravo problem identiteta koji Odisej nastoji da uspostavi. Da zaista postoji dimenzija borbe protiv sopstvenog nestanka, pokazuje stanje na Itaci. Telemah u prvoj knjizi malodušno ponavlja da mora biti da mu ocu već trulež glođe kosti, ako je uopšte i imao Odiseja za oca (1.215). Toliko dugo ne stiže o njemu pouzdanog glasa, da mu se niko ne usuđuje više ni nadati. Penelopa odbija i da sluša o njemu, jer su je toliko puta obmanjivali razni namjernici hoteći da podvale lažne vijesti za istinu i izmame neku korist. Na mahove se čini, onima koji su ga poznavali, da je manja nesreća povjerovati da ga nikad nije ni bilo, nego da je, ostavivši ih pod opsadom jada i sramote, bez traga nestao. O tome ne svjedoče samo Telemahove riječi, nego i ponašanje prosaca koji se svakako ne bi ponašali onako bahato, ukoliko bi, ne samo Odisejev povratak, već i samog Odiseja doživljavali kao realnost. Na kraju i Laert dvoji da li je igda imao sina (24.290). Činilo se da je od njega ostalo samo ime, a i ono se nerado pominjalo³¹.

28) Vidjeti stihove 8.73 i dalje, te 8.486 i dalje; između dolazi pjesma o Aresu i Afroditi (8.266), dijelom vickasti predah, dijelom nenametljivi osvrt na motiv supružničke nevjere i sramote u izdaji uopšte.

29) Sticanje junačke slave izvorno je podrazumijevalo junačku smrt, o čemu svjedoči i *Ilijada*, v. LOMA 2008. Međutim, slava kojoj Odisej teži, pjesma koju i sam tvori, slovi o junaku koji iznad svega nastoji da se vrati *svom svijetu*, a ne da ga junački napusti. On je čuven po spretnosti da se izbavi od pogibije, da opstane na putu povratka, dok je Ahil čuven po izboru da ode na put bez povratka (Il. 9.412–416). Odstupanja koja proizilaze iz ova dva različita (i suprotstavljena) herojska koncepta i „anomalije“ κλέος-a u *Odiseji* detaljno izlaže SEGAL 1983.

30) Uporediti taj preobražaj gdje Odisej treba da postane ἀεικέλιος i ranije pomenuti (str. 9 i 10) gdje boginja interveniše u suprotnom smjeru.

31) AUSTIN (1972) tumači da uzdržavanje likova naklonjenih Odiseju (Penelopa, Telemah, Eumej) od pominjanja njegovog imena ima apotropijski karakter. Kritiku njegove teze o *magiji imena* iznosi

Kada najzad dospijeva na Itaku, povratnik je ne prepoznaje, sve mu se čini tuđe, 13.187–190:

...ὁ δ' ἔγρετο δῖος Ὀδυσσεὺς
εὖδων ἐν γαίῃ πατρῶϊ, οὐδέ μιν ἔγνω,
ἤδη δὴν ἀπεών: περὶ γὰρ θεὸς ἤερα χεῦε
Παλλὰς Ἀθηναίη, κούρη Διός, ὄφρα μιν αὐτὸν

„Tad se probudi od sna Odisej divni na svojoj
spavajuć' očinskoj zemlji, al' nije poznat' je mog'o,
jer ga u njojzi dugo ne beše, a boginja njega
Palada, Divova ćerka, Atena je zavila maglom...”

Posredi je još jedna Atenina asistencija, ali sada magla ima funkciju da transformiše okolinu u Odisejevim očima (VERNANT 1999). Magla ga je ranije štitila od pogleda drugih, no sad se čini da je sam sebi najveća pretnja, budući da bi pred dugo iščekivanim prizorom i bližnjima lako mogao da poklekne i prerano se otkrije. Po logici već pomenutog reciprociteta, dok gleda sve laganom maglom presvučeno, treba da mu je dovoljno strano da bi mogao da se ponaša kao stranac i ostane neprepoznat. No, još jednom se potvrđuje kako je ovaj Nesretniković drugačijeg *složenija* od onog koje karakteriše svakidašnjeg Homerovog *hlebojeđu*. Veo se pokazuje suvišnim u situaciji kada mu Atena saopštava da je stigao na cilj, da je stigao kući, a on ne pohrli, kao što bi „drugi neki vrativ' se s lutanja“, da vidi djecu i ženu, nego se iz opreza predstavlja lažno (13.253–286), pa kad shvati da nije u opasnosti traži da se uvjeri da je zaista stigao na Itaku, želi da prepozna krajolik (13.324–328). Boginja oduševljena reakcijom, dostojnom njenog jedinstvenog štićenika, „što mu se uvijek takva misao“, podozri-va i pripravna na sve, „nahodi u grudima“, razbija maglu i pušta ga da

OLSON (1992) ističući nekonzistentnost u nepominjanju koju Ostin previđa. Tamo gdje je prećutkivanje imena neosporno, Olson ga svodi na nepovjerenje prema strancima i njihovim dobrim namjerama. Ipak, stranci koji se lažno predstavljaju u cilju da se okoriste o nesreću tamošnjeg dvora svakako su mogli već znati kraljevo ime. S druge strane, apotropejski karakter ne mora u svakom pojedinom slučaju biti neposredna posljedica magije imena na kojoj Ostin temelji svoju tezu, koliko posljedica psihološke nelagode i podsvjesnog uzmicanja kao njenog posrednog odraza. Tim motivima moguće je pridružiti i nastojanje njegovih bližnjih da se pred drugima emocionalno zaštite i sačuvaju dostojanstvo izbjegavajući imenovanje onog čiji ih nestanak duboko pogađa i čini ranjivim. Pomenut kao odsutan muž, otac ili gospodar, *on* je opšta boljka, bezlična nesreća, pomenut imenom, Odisej je lična i bolno konkretna nesreća. Moglo bi se reći da su iza neupotrebljavanja imena poglavito profilaktički motivi, bilo da se time štiti Odisej ili oni koji mu ime nerado upotrebljavaju, no treba imati na umu i naznačeni širi kontekst izbivanja pravog imena.

vidi Itaku (13.352–355). Time što je pokazao takvu disciplinu u takvom trenutku, kome su prethodile godine čežnje, razočarenja, stradanja i nanovo buđenih nadanja, bilo je jasno da ga srce i onaj prevejani instinkt neće izdati, da sam sebe ni pod kojim uslovima ne može iznevjeriti. Naime, nije dovoljno da se prosto nasuče na obale svoje Itake, njegovo κλέος time još nije na sigurnom. Ni čuveni doprinos osvajanju Troje pod datim okolnostima nije kadar da ga uzorno ovjekovječi, jer kom junaku mogu imetak rasipati, ženu saletati, sina sramotiti, a da on sam po tom pitanju ništa ne preduzme? Pri tome je on za cijelu tu situaciju odgovoran, jer su oni taoci njegovog nestanka kome se ne zna epilog. Demonstrirana prisebnost nije ništa manje neophodna tad na Itaci nego što je bila u Polifemovoj pećini. Trebalo je opet kao nikogović otrpjeti još jedan sramotni pir³² i sačekati da se steknu uslovi za uspješnu osvetu nad zlikovcima.

Odisej na Itaci taktizira i osmatra, potražuje sopstvene odraze u poimanju sagovornika, jer svi oni, onakvi kakvim se očekuje da budu, jesu *atributi* pravog Odiseja, njegova slika i prilika. Ako on jeste, ako postoji, mora imati ono što mu priliči: vjernu ljubav i pouzdanog sina, posvećene roditelje i predane slugu. Svi oni saučestvuju u njegovoj pobjedi, u njegovoj slavi³³. Oni koji se ne odnose prema Odiseju kako dolikuje bivaju eliminisani. Spram toga kako ga drugi poima, Odisej bira adekvatan način da se obznani. Tek kad mu se dopadne sopstvena slika pobjednika u očima drugog, on se ime-
nuje, imenom koje cijeni, kojim izlazi na *vidjelo* i otkriva se. Treba imati na umu kritičnu tačku napuštanja ništavnih i prosjačkih identiteta kao iscrpljenih prostora, koje naseljava i rabi sve do tačke pobjede. Ukoliko bi zaginuo prije nje, ta trenutna utočišta postala bi vječna staništa, umro bi kao Niko, zaboravljen, poništen, obesmišljen. To je najveći rizik koji preuzima, koji kod Ahila-junaka ne postoji. Smrt pod Trojom bila bi dostojanstven kraj, a o tamo palom Odiseju nesumnjivo bi se *pronio glas*. Na morskom bespuću, gdje kopno zloupotrebljava nadu, *žalosna smrt* (λευγαλέος θάνατος) koje se Odisej pribojava smrt je bez ostatka, bez pomena.

Vratimo se početku i Kiklopu. Van pećine Odisej je ugledao neiskorišćen raj, u pećini dospio u nezamisliv pakao. U pećini se predstavio kao Niko, van pećine kao Odisej. Ep poznaje suštinsku vezu između

32) Opširnije na temu *kiklopštine* na Itaci vidjeti Нинковић 2011.

33) Vidjeti 24.191–200, kad Agamemnon slavi Odiseja zbog vjerne Penelope. Interesantno tumačenje navedenog mjesta i opširnija zapažanja na tu temu donosi Nagy 1999 (Ch2: §13 sqq.). Od uobičajenog osobito odstupa njegovo čitanje stihova: ὥς εὖ μέμνητ' Ὀδυσσεύς, ἀνδρὸς κουριδίου: τῷ οἱ κλέος οὐ ποτ' ὀλεῖται ἥς ἀρετῆς \ „She kept her lawful husband, Odysseus, well in mind. Thus the kleos of his aretê shall never perish...“.

imena i lica, realnu i konkretnu, koja ih ujedinjuje na takav način da urok ili kletva ne mogu djelovati na čovjeka ukoliko bi ovaj zatajio ime³⁴. Odisej je, ponosno pripisujući sebi odmazdu nad Polifemom, zaradio osudu Posejdona na mnogostradalno lutanje. On je mogao da otplovi odatle kao Niko, kao nikogović kakvim ga i povrhu svega smatra osakaćeni Kiklop. No, da je takav izbor napravio, sveo bi se na autolikovsku crtu, ne bi prevazišao *kleos* običnog prevaranta. Autolik stoji van društvene zajednice, obitava u marginalnim, divljim oblastima. On zalazi u uređena ljudska naselja s ciljem da iz njih uzme šta mu treba i opet ih napusti, ne mareći pri tome za norme koje narušava. Hermesovske vještine učinile su ga najboljom varalicom – neuhvatljivom. To nasleđe s druge strane granice Odisej je ipak podredio znamenitijim ciljevima i njegovu vrijednosnu protivrječnost razriješio naporima da ostavi iza sebe dobar glas.

Slava, čuvenje, dobar glas koji će junaka nadživjeti podrazumijeva nepropadljivo ime, 24.93–94³⁵:

ὥς σὺ μὲν οὐδὲ θανὼν ὄνομ' ὤλεσας, ἀλλὰ τοι αἰεὶ
πάντας ἐπ' ἀνθρώπους κλέος ἔσσεται ἐσθλόν, Ἀχιλλεῦ

„Tako imena ti izgubio nisi ni mrtav
nego ti slava svetla med ljudima cvetaće svagda“

Bližnji koji se ustežu da Odiseja označe imenom, proemij koji ga ne imenuje, sam Odisej koji oklijeva da se iskreno predstavi ili uzima drugo ime, bitan su odraz naročite veze ὄνομα – κλέος u Odisejevom slučaju. Neprihutnost njegovog imena u situacijama u kojima se očekuje da ono bude pomenueto, obično govori, kako proizilazi iz prethodnog izlaganja, o Odiseju koji se koleba na granici između nestanka bez traga i *dičnog* opstanka³⁶. Ni kod jednog junaka ta granica nije tako uska, niti je ijedan pohodi tako

34) Tema je opšta i naširoko potvrđena, vidjeti: Džejms DŽ. FREJZER, *Zlatna grana I*, 307 sqq., Beograd 1977; Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, *Имена од урока*, 57 sqq., Beograd 1973, za praksu kod nas, te BROWN 1966 konkretno za analizu ovog slučaja.

35) Uporediti slučaj „bezimenih u memljivom domu jezivog Ada“, Hesiod, Teogonija (152–154): καὶ τοὶ μὲν χεῖρεσσιν ὑπὸ σφετέρῃσι δαμέντες/βῆσαν ἐς εὐρώεντα δόμον κρουροῦ Αἰδαο/νῶνυμνοι. Bezimenost kao kazna samozatomljenom bronzanom pokolenju, jer su se međusobno nasiljem istrebili, odražava Zevsovu moć da učini ljude ἀφατοὶ i ἄρηστοί (Teogonija 3,4).

36) Da je toga svjestan i da cilj nije puko preživljavanje, direktno svjedoči i sam: ἰδόντα με καὶ λίπτοι αἰὼν κτήσιν ἐμὴν, δμῶάς τε καὶ ὑπερεφές μέγα δῶμα. Uzvik „Rado bih umro kad vidim svoje imanje, sluga i ponosne visoke dvore!“ mogao bi u parafrazi da glasi *Rado bih umro kao ja, a ne kao bezimena lutalica neka!*.

često da praktično ona postaje primarno polje njegovog junaštva. Netipičnost njegovog herojskog identiteta sastoji se upravo u tome što su razlozi zbog kojih Odisejeva slava i dobar glas bivaju ugroženi, isti oni na kojima se njegova slava zasniva. Njegova porodica opkoljena sramom gubi vjeru da je živ, ali mu ostaje vjerna. Njegove prevare se teško uklapaju u tipičnu herojsku matricu, ali se slave kao podvizi. Njegovo ime ustupa mjesto drugom, za priliku podesnijem, ali naposljetku sva lažna imena koja su prijetila da mu zatru trag postaju nepropadljiva građa za κλέος ἔσθλόν.

Preduslovi za njegov jedinstven i specifičan νόστος, koji će ga proslaviti kao junaka, jesu Posejdonov gnijev i preživljeni jadi. Bez toga, on bi bio samo prepredenjak zaslužan za prevaru časnih trojanskih boraca³⁷, o kome bi pjesma bila znatno kraća i bitno drugačija. Njegov oduvijek prisutan kovarski refleks (13.295), koji je donio Agamemnonovim junacima pobjedu lukavom varkom, ne bi bio jednako doživljen bez konteksta odisejskog lutanja, na koje je osuđen i koje ga je osmislilo. Ključno je to što je jedino takav junak mogao iznijeti *odiseju*. Jedino se u takvom kontekstu očituju istinske odlike Odisejevog karaktera koji ne bi mogao biti valjano sagledan bez sukoba s kojima će ga lutanje suočiti. Osuđen je da se potuca kroz područja čija je sličnost s poznatim samo zamka, poput varljive magle koja prikriva moguću opasnost. Nalik na božansku μῆτις, s kojom ga ep poredi i po kojoj ga slavi, a koja nije nesklona krađi, prevari i pretvornosti, μῆτις-junak, koji krijumčari svoj identitet i nevolju koju sobom nosi, sposoban je da izdejstuje pobjedu u sredini u kojoj bi svaki drugi bio poražen. To je područje *Odiseje* u kome kopnjeni predah od morskog bezdana otvora vapaj:

ὦ μοι ἐγὼ, τέων αὖτε βροτῶν ἐς γαῖαν ἰκάνω;³⁸

„Avaj meni, kuda, u čiju zemlju ja dospeh!“

Posredi je, dakle, nevoljno srljanje iz jednog u drugi nepoznati prostor, koji je rijetko uređen po herojskom ukusu *Ilijade*, gdje se ne zna šta se može očekivati, gdje za neprijatelja nije sigurno ni da li je neprijatelj, a nekmoli kojega je roda.

37) Za tu pobjedu u *Ilijadi* nema mjesta, a *Odiseja* je pak slavi (8.492–520), jer je u prilici da je oslika u podobnom kontekstu.

38) Te dalje ἡ ῥ' οἷ γ' ὕβρισταί τε καὶ ἄγριοι οὐδὲ δίκαιοι/ἦε φιλόξεينوι, καὶ σφιν νόος ἐστὶ θεοῦδης; 6.119–21 Sherija, uporedi 9.88–89: zemlja Lotofaga, 9.174–76: ostrvo Kiklopa, 10.100–01: Lestrigonci, te ista formula 13.200–02: neprepoznata Itaka.

Odisejevo ime nosi zavještanje da će se on istaći u nesreći, po nevoljama proćuti. Autolik je riješio da preda unuku ambivalentno porodično breme pod kojim je Itaćanin mogao ili da se stropšta ili da se proslavi. To se najbolje vidi u tome što se on, s jedne strane, ima odreći sebe, svog imena da bi postao i utjelotvorio ništariju, rizikujući da kao takav i skonča. Čuveno ime je ozvučeno porijeklom, podvizima, saborcima koji su za njega živote dali, i svaki put kad se odloži zarad nekog drugog ili nikakvog, znači da se bezimeni mora nanovo dokazati. S druge strane, baš zato što je čuveno, ime je opasno, jer proziva svakog da dâ sve od sebe ne bi li se u duelu s čuvenim junakom dokazao i proslavio. Uskraćen za ime *Odisej*, protivnik ostaje bez upozorenja i ne zna koliko mu je stanje pripravnosti zbilja potrebno, praktično upada u zasjedu. Reklo bi se da se kroz lažno predstavljanje stiče nepoštena prednost, pa Ahil, koji uvijek izlazi u boj sa svom težinom i pritiskom koje nose njegovo ime i rodoslov, prezire nečinjenje i negovorenje po duši³⁹. No, poštenje koje obitava na prostoru i među ljudima *Ilijade*, nema bliskih rođaka u zloslutnim krajevima i (ne) ljudima *Odiseje*.

Odisej je suočen s rizikom da živi ili umre kao *niko*. Oblasti kojima luta ne poznaju nikakve obrasce izvjesnosti i sigurnosti. Svako iskustvo na posljatku samo zgušnjava sumnje i zaglušuje spasonosnu misao. U takvoj tuđini, koja bi ga progutala da joj se iskreno predstavio, nad njim uvijek lebdi opasnost od konačne smrti: da umre ne ostavivši za sobom traga, pod lažnim identitom ili bez svjedoka koji će ga nadživjeti dovoljno dugo da o tome pronesu glas. Od takve smrti nije mnogo drugačiji ni život kojem bi se predao prepustivši se dražima lotosa, Kirke ili Kalipse. U oba slučaja, suočen je s pogibelji da iščezne *bez slave* (ἀκλειῶς), da nestane *neviden* (ἄιστος) i *nečuvjen* (ἄπυστος)⁴⁰. Priča o Odisejevom imenu i uzrastanju u njemu prati lutanje nevoljnika koji ne gubi volju, jer strada da bi nadrastao sopstvenu smrtnost i umakao zaboravu. Čuveno ime Οὐτις odjekuje μῆτις-podvigom samo u slučaju pobjede, a pobjede nema bez onih koji će je slaviti. Otud svi napori ne bi li se domogao Itake, povratio sebi i onima koji će o njemu svjedočiti kako dolikuje, proističu iz istog žarišta.

39) *Ilijada*, Ahil se obraća Odiseju, 9.309...312–313: „treba bezobzirce da iskažem misao svoju /...jer mi je čovek onaj k’o vrata Aidova mrzak, / štono jedno krije u duši, a govori drugo.“ (χοῖ μὲν δὴ τὸν μῦθον ἀπηλεγέως ἀποειπεῖν /... ἐχθρὸς γάρ μοι κείνός ὁμῶς Αἴδαιο πύλησιν / ὅς χ’ ἔτερον μὲν κεύθη ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἶπη.)

40) Telemah sa žalom o Odiseju, 1.241–242: νῦν δὲ μιν ἀκλειῶς ἄρπυιαι ἀνηρεΐσαντο/οἶχετ’ ἄιστος ἄπυστος...

Literatura

- AUSTIN, Norman, 'Name Magic in the Odyssey', *California Studies in Classical Antiquity*, Vol. 5 (1972): 1-19.
- BEEKS, Robert, 'Pre-Greek Names', *The Journal of Indo-European Studies*, Vol. 37/1&2 (2009): 191-197.
- BROWN, Calvin S., 'Odysseus and Polyphemus: The Name and the Curse', *Comparative Literature*, Vol. 18, No. 3 (1966): 193-202.
- CLAY, Jenny Strauss, *The Wrath of Athena: Gods and Men in the Odyssey*, Princeton, 1983.
- DAMM, Christian Tobias, *Novum lexicon graecum : etymologicum et reale, cui pro basi substratae sunt concordantiae et elucidationes Homericae*, 1824.
- DE JONG, Irene J. F., *A Narratological Commentary on the Odyssey*, Cambridge 2004.
- 'Between word and deed: hidden thoughts in the Odyssey', *Modern critical theory & classical literature*, Vol. 130 (1994): 27-50.
- 'The Subjective Style in Odysseus' Wanderings', *The Classical Quarterly*, Vol. 42/1 (1992): 1-11.
- ДИМОСК, George E., 'The Name of Odysseus', *Hudson Review*, Vol. 9/1 (1956): 52-70.
- The Unity of the Odyssey*, Amherst 1989.
- DYER, Robert R., 'The Use of Καλύπτω in Homer', *Glotta*, Bd. 42 (1964): 29-38.
- EDWARDS, Mark W., 'Homer and Oral Tradition: The Type-Scene', *Oral Tradition*, 7/2 (1992): 284-330.
- FINKELBERG, Margalit, 'Timē and Aretē in Homer', *The Classical Quarterly*, 48/1 (1998): 14-28.
- Флашар, Мирон, *Одисеј и његова одисеја*, у: Хомер, *Одисеја* (превео Милош Ђурић), стр. 377-397, Београд 1968.
- FRISK, Hjalmar, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, Band II, Heidelberg 1960.
- GILL, Christopher, *Personality in Greek Epic, Tragedy, and Philosophy: The Self in Dialogue*, Oxford 1998.

- ЛОМА, Aleksandar, 'Les chants de l'au-delà. La poésie épique indo-européenne et les lamentations funéraires', *Зборник Матице српске за класичне студије*, 10 (2008): 167–186.
- NAGY, Gregory, *The Best of Achaeans*, Baltimore 1999² [citirano prema elektronskom izdanju: <http://www.press.jhu.edu/books/nagy/BofAS/toc.html>].
- НИНКОВИЋ, Јована, „Итачани и Киклопи у Одисеји“, *Антика и савремени свет: религија и култура* (зборник радова: 221-232), Београд 2011.
- OLSON, S. Douglas. 1992. 'Name-Magic and the Threat of Lying Strangers in Homer's Odyssey', *Illinois Classical Studies* 17/1 (1992): 1-7.
- PERADOTTO, John, *Man in the Middle Voice: Name and Narration in the Odyssey*, Princeton 1990.
- SCHMITT, Arbogast, 'Subjectivity as Presupposition of Individuality (On the Conception of Subjectivity in Classical Greece)', *Vom Selbst-Verständnis in Antike und Neuzeit*, Berlin/New York 2008: 313-342.
- SEGAL, Charles, „Kleos and Its Ironies in the Odyssey“, *Antiquité Classique*, 52 (1983): 22–47.
- STANFORD, B. William, 'The Homeric Etymology of the Name *Odysseus*', *Classical Philology*, 47/4 (1952): 209-213.
- VERNANT, Jean-Pierre, 'Odysseus in Person', *Representations*, 67 (1999): 1-26.
- WEBBER, Alice, 'The Hero Tells His Name: Formula and Variation in the Phaenician Episode of the Odyssey', *Transactions of the American Philological Association* 119 (1989): 1-13.
- *Izdанje prema kojem je originalni tekst citiran:
- HOMER, *The Odyssey*, ed. and tr. by A.T. MURRAY, Harvard/London 1919. Navodi na srpskom dati su u prevodu Miloša ĐURIĆA, Beograd 1968.

Identity in Trouble: Odysseus in the Eyes of Others

Summary

The paper discusses conditions in which genuine self-portrayal is risky or undesirable and the impact of such circumstances on the identity of an unwilling wanderer by examining certain aspects of Odysseus' ὄνομα, πρόσωπον, τιμή and κλέος.

The epic implies a strong coupling between internal and external attributes of personality, the transformation of one element reflects on the other. The necessary assuming of roles in the case of Odysseus and his ever shifting persona is charged with the danger of becoming other or simply disappearing. One must bear in mind the critical point of leaving the false identities, which he inhabits and uses to the point of victory. If he was to suffer defeat and die under an assumed identity, the current mask would become a cover of eternal oblivion. Being true to one's path in the case of Odysseus means facing the danger of final death: to die without remembrance, be it for the lack of those who can witness it (and live to tell about it) or for the presence of those who will not know who they have actually seen. The absence of his name in situations where it is expected speaks of Odysseus who is wavering on the border between vanishing without a trace and a famous survival. No hero knows such a narrow borderline, nor has any visited that frontier so often that it practically becomes the primary field of his heroism. Precisely those actions which endanger Odysseus' name and with it his *kleos*, are the ones that define it. Therefore, for his disguises to work, he needs to be recognised eventually. After a long time of endangered and blurred existence, at Scheria he managed to paint the sharp picture of himself - the versatile king - and see it reflected in the eyes of the Phaeacians. While it is possible that he portrays himself falsely, for others to perceive him wrongly, it is not possible, in terms of *kleos*, to be that which others do not confirm or can not see. Consequently Odysseus, with divine help, gives his best efforts to mold the right image

Jovana Ninković

of himself in the eyes of others. Only then can he be sure he has not lost his way or himself.

At Ithaca, Odysseus strategizes and observes, seeking to find out how his respondents perceive him. If his name is to bear the highest *kleos*, he must have what befits him: faithful wife, a reliable son, dedicated parents and committed servants. In a way, all of them, as they are expected to be, are the true attributes of Odysseus, his image and reflection. Those who do not reflect him appropriately become eliminated. Hence, all efforts to get hold of Ithaca, to return to himself and those who will testify rightly about him, stem from the same focus.

Sadržaj sveske 40 (2011)

Odabrana bibliografija prof. Radmile Šalabalić	5
JOVANA NINKOVIĆ Identitet u nevolji: Odisej u očima drugih	7
DIVNA SOLEIL Les mots d'Aristophane et les mots d'Hippocrate: encore une fois sur le vocabulaire médical d'Aristophane	31
DARKO TODOROVIĆ Eneja kao klasični model rimskog tragičkog junaka	49
IVA MOJSIĆ Vergilijeva i Ovidijeva Didona	67
DUŠAN POPOVIĆ Poezija kao knjiga, knjiga kao glas: jedan poznoantički književni topos viđen kroz prizmu Nonovog poetskog opusa	85
MARIJANA NESTOROV Testamentum porcelli: o smislu i svrsi jedne poznoantičke parodije	103
 Prikazi i saopštenja	
NOEL PUTNIK „Gundalo, Kasnoantička komedija“	139
ANA PETKOVIĆ Međunarodna konferencija Poetics In The Greco Roman-World	145